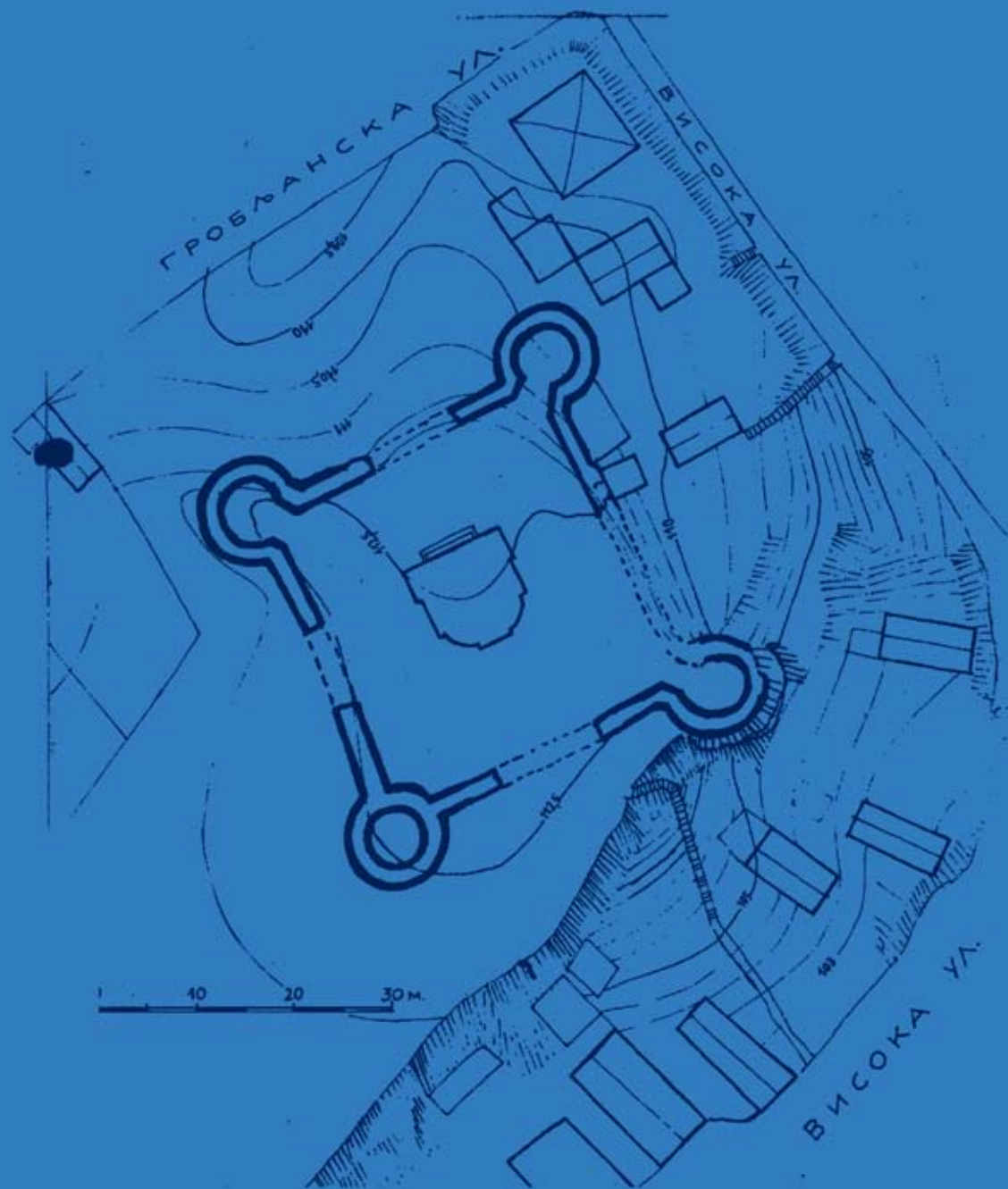

Земунска тврђава
Zemun Fortress

Завод за заштиту споменика културе града Београда
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade

Земун 1608. Фотокопија минијатуре Прандштетеровог рукописа
Zemun in 1608, illustration from Prandstetter's manuscript

На доминантној лесној заравни изнад данашњег Доњег града и Дунава, на брегу Гардошу (Град) налазе се остаци утврђења који сведоче о прошлости насеља и стратешкој позицији места. Прегледност терена с узвишења, плодност земљишта и безбедност од поплава омогућили су људским заједницама да се настане на овом месту.

Археолошка истраживања потврдила су да је Гардош вишеслојно преисторијско налазиште с вертикалном стратиграфијом неолитске (старчевачке и винчанске), енеолитске (баденске) и културе гвожђа која се везује за Келте. Према мишљењу стручњака насеље Скордиска налазило се на југоисточном делу лесног платоа према Дунаву, обухватајући данашњи Гардош и простор земунског гробља. На основу случајно насталих профила и налаза и компаративном методом може се сагледати келтски опидум који користи конфигурацију земљишта, нарочито узвишене платоа изнад речних корита. Ширина реке с једне стране и прстенасти

земљани бастиони и усеци с друге стране штитили су настамбе које су изграђене унутар одбрамбеног система. Тада већ стално насеље Таурунум стицало је одлике организоване урбанизације која је утицала на стварање физиономије каснијег приградског сектора римског цивилног града.

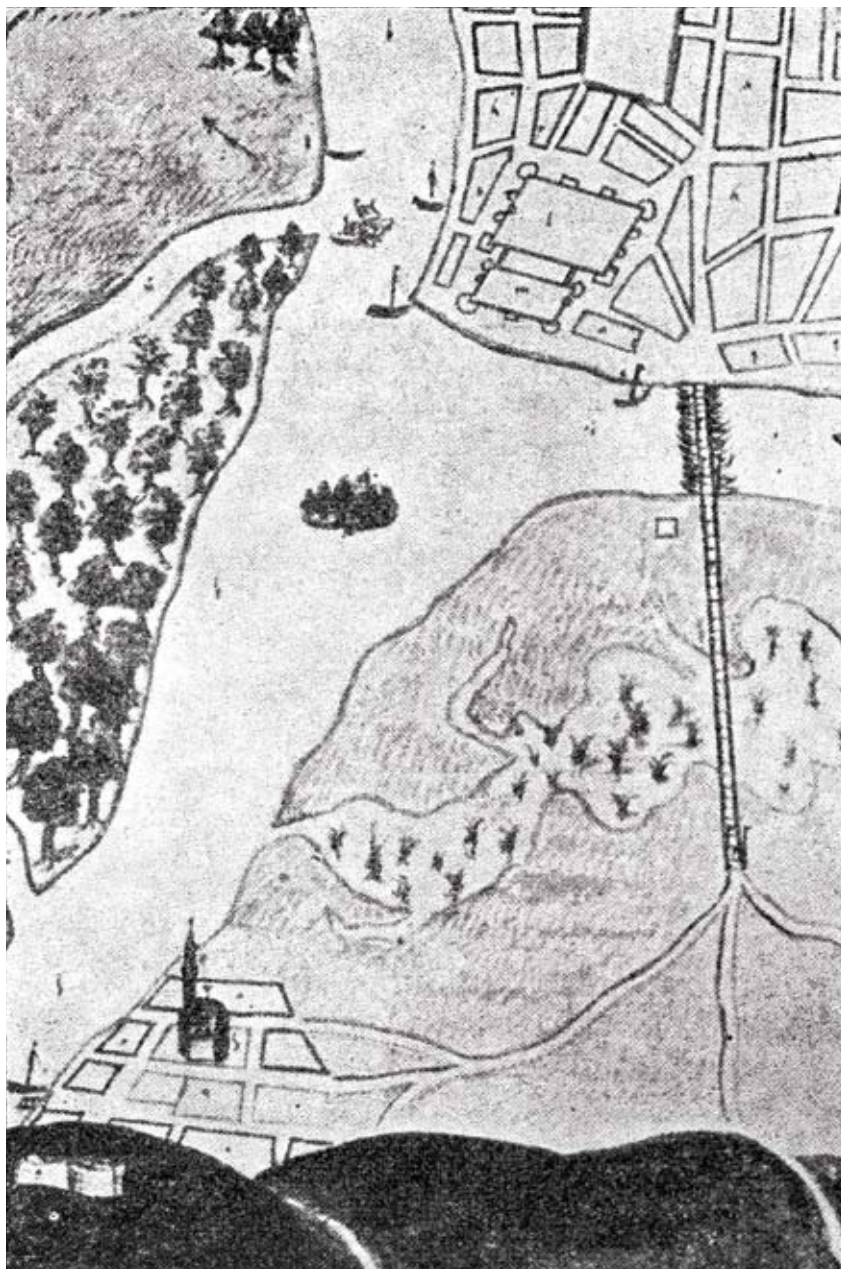
Римско утврђење, у почетку мањих размера, изграђено је на истом месту. Насеље се ширило низ падине тако да је Таурунум добијао карактер мањег града с луком и кастела (војне утврде) у саставу одбрамбеног појаса – лимеса.

После Хуна на овом простору смењивала су се варварска племена, мада је град номинално припадао Византији. У време цара Јустинијана (527-565) долази до продора Словена и Авара, тако да се губе писани трагови о приликама и утврђеним градовима на Сави и Дунаву. У борбе за ове крајеве укључују се и Бугари, Франци, Македонски Словени и Мађари који ће се за превласт борити с Византијом.

С настањивањем Словена јавља се топоним Земун - земљани (град) који се у писаним византијским изворима помиње тек у XII веку. У изворима који говоре о проласку и заузећу Земуна од стране крсташа монаха Петра Амијенског 1096. године, забележено је да је Malevilla castellum, односно да је насеље на Дунаву заштићено зидинама.

У XII веку на линији Саве и Дунава настављене су да се воде одлучујуће борбе између Византије и Угарске. Цареви из династије Комнена извели су низ војних акција и најжешћи окршаји одигравали су се око Београда и Земуна, који су прелазили из руку једних у руке других и при томе је камен Београдске тврђаве преношен преко река и утврђиван је Земун 1127. године. Цар Манојло Комнен заузима Земун 1151. године, руши утврде и обнавља Београд. Нешто касније, 1165. године догађај је поновљен. У кратком мирном периоду, мада су Ромеји држали Београд, наређено је да се обнове утврде и у суседном Земуну који је крајем истог века припао Угрима (castrum Zemlen).

У време првих продора Турака порастао је значај постојећих одржаваних и запуштених утврда на Сави и Дунаву. Крајем XIV и почетком XV века обновљене су тврђаве на јужним границама Угарске, међу којима су Сланкамен, Земун и Купник. Утврђени Земун имао је значајну улогу у одбрани Београда 1440. и посебно у славној одбрани Угарске од турске најезде, коју је 1456. године извојевао Јанко Хуњади. У част велике победе хришћанске војске организоване су процесије и оглашавана су звона у целом хришћанском свету. Исте године 11. августа у земунском граду је од куге умро велики војсковођа Јанко Хуњади. Године 1521. приликом опсаде Београда нападнут је и Земун који су бранили шајкаши под вођством браће Скобалић. Под притиском надмоћнијих снага изгинула је посада земунског града и највероватније је да је на Гардошу пружен последњи отпор.

Отендорфов план Земуна 1663. / Ottendorff's plan of Zemun, 1663

изглед Земуна 1719. гренадирског инж. Лајманта
View of Zemun by grenadier engineer Lieutenant

У време владавине Турака од 1521. године утврде на Дунаву нису биле потребне и према путописцима из 1553. и 1557. оне су запуштене и полако су пропадале. Дипломата Максимилијан Прандштетер је осим описа Земуна дао и драгоцен сликовни извор који каже да је утврђење на Гардошу делимично оштећено, али се још виде три куле кружне основе са купастим металним крововима. Путописац Евлија Челебија је 1663. године забележио да је тврђава „током времена стално пропадала“, а и да градска тврђава „доминира Дунавом“.

Опис и план Хенрика Отендорфа дају податке о Земуну из 1663. године. На брегу стоје рушевине и ненастањене зидине старог замка, у којима Отендорф види остатке неке „лепе и велике грађевине“.

Када је 1717. године аустријска војска ушла у попаљени и напуштени Земун, утврђење (das alte Schloss) је затечено у руинираном стању. Тврђава овога типа није обнављана, мада је узвишица у ратном

времени коришћена за осматрање. У рату 1788-1790. у средишту утврђења подигнута је висока дрвена осматрачница. Земун је у истом веку као погранични град опасиван рововима, насипима и палисадама, а пред поменути Аустријско-турски рат, и зидинама у Доњем граду, које су уједно обухватале и веома значајну санитарну и привредну установу - Контумац.

Крајем XIX века, 1896. године, када је Угарска обележавала национални јубилеј, у средишту зидина саграђен је Миленијумски споменик у виду куле – видиковца, с државним обележјима – грбом и орлом раширених крила на врху, који је био оријентисан ка Балкану. Мађарске власти су у овом граничном подручју обележиле хиљадугодишњицу доласка у Панонску низију и миленијум своје државности. Кула је конципирана у еклектичком духу, мешавини историјских стилова с доминацијом романике. Тада је уређен и мали парк око куле и унутар тврђаве, који је до 1914. године био пријатно шеталиште са којег се пружа поглед на Доњи

*Земун 1788. Фотоснимак гравуре J. Maillart-a "Vue en perspective de Belgrade et de Semlin"
Zemun in 1788, J. Maillart's engraving 'Vue en Vue en perspective de Belgrade et de Semlin', detail*

град и Велико ратно острво. Исте године, на почетку Првог светског рата Миленијумски споменик је оштећен, а средином тридесетих година прошлог века обновљен.

Сматра се да постојећи бедеми земунске тврђаве потичу с краја XIV и почетка XV века. Средњовековно утврђење Земуна сачувано је у остацима цитаделе тзв. готског типа. Четвороугаона тврђава са по једном кружном кулом на свакој страни остала је у деловима спољних зидова и кула у висини до два метра. Тврђава је оријентисана према помоћним странама света, са зидовима дужине 32,60; 30,15; 32 и 30,80 м и просечним промером кула од 10 м. Зидови су од ломљеног камена, обложени опеком у кречном малтеру.

Атрактивност локације на узвишици изнад старог језгра Земуна и позиција у непосредном сливу Дунава препоручују ову тврђаву као јединствен културно-историјски споменик, јавно добро и ресурс који је неопходно обновити и презентовати.

Рушевине тврђаве представљају најстарије грађевинске остатке у старом језгру Земуна. Тврђава је проглашена спомеником културе 1948. године, Решењем бр. 963/48 од 17.6.1948. Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС у смислу чланова 1,2,4,5 и 6 и Општег закона о заштити споменика културе и природних реткости, Сл. лист ФНРЈ бр. 81/II, а по предлогу Војвођанског музеја и сагласности Савета стручњака.

Литература:

Дабижић, М. (1988) Земунске утврде на Гардошу и однос према Београдској тврђави у прошлости, садашњости и будућности, зборник САНУ, научни скупови књ. XXXVI, одељење историјских наука књ. 9, (Београд).

Дабижић, М. (1981), Зачетак и отварање првих шеталишта Земуна, Годишњак града Београда, XXVIII, (Београд).

Дабижић, М. (1976), Земунско гробље на брегу Гардошу, ГГБ, XXIII, (Београд).

Јовановић, Б. и др. (1958), Археологија I, НМЗ, (Земун).

Марковић П. (1896), Земун од најстарији времена па до данас (Земун).

Челебија Е. (1957), Путопис, (Сарајево).

Шкаламера Ж. (1967), Старо језгро Земуна II, ЗЗСКГБ, (Београд).

Шкаламера Ж. (1966), Старо језгро Земуна I, ЗЗСКГБ, (Београд).

Поглед на Земун и Београд са Гардоша 1789. Фотоснимак хромолитографије инж.кпт.С.Мачини-а "Prospect der Stadt und Festung Belgrad von Semlin aus anzusehen"
View of Zemun and Belgrade from Gardoš in 1789, Capt. Engr. S. Mancini's chromolithograph 'Prospect der Stadt und Festung Belgrad von Semlin aus anzusehen'

On the commanding loess plateau above the present-day Lower Town and the Danube, on the elevation called Gardoš (fortress), sit the remains of a fortification that testify to the past of the settlement and the strategic role of the site. A wide view of the surroundings, fertile soil and safety from floods were factors that encouraged human communities to settle on this site.

Archaeological investigations have shown that Gardoš is a stratified prehistoric site with successive strata of Neolithic (Starčevo and Vinča) and Eneolithic (Baden) cultures, and an iron culture ascribed to the Celts. Archaeologists believe that the settlement of the Scordisci occupied the

southeast portion of the loess plateau towards the Danube, covering the area of present-day Gardoš and Zemun Cemetery. Naturally exposed profiles, accidental finds and comparative archaeological evidence indicate the type of Celtic oppida which made use of the terrain, especially flats above rivers. The width of the river on one side and the natural terraced scarps and troughs on the other protected the dwellings inside the fortified area. Already a permanent settlement by then, Taurunum was assuming the features characteristic of organised urbanisation, which had an impact on the physiognomy of the suburban zone of the subsequent Roman civilian settlement.

The Roman fortification, initially small, was built on the same place. As the settlement expanded down the slope, Taurunum was assuming the character of a smaller town with a port, and of a castellum (military stronghold) within the Roman border defence system, the limes.

After the Hunnic invasion, this nominally Byzantine region saw a succession of various barbarian tribes. In the reign of the emperor Justinian (527–565), it was invaded by the Slavs and Avars, and contemporary sources lost track of the situation and of the fortified settlements on the Sava and Danube rivers. Byzantine rule over the region was to be challenged by the Bulgarians, Franks, Macedonian Slavs and Hungarians.

The toponym Zemun – zemljani, “earthen” (fortress) – which came about with Slavic settlement does not appear in Byzantine sources

until the 12th century. The accounts of the passage of the crusaders led by Peter of Amiens through Zemun and its capture in 1096 describe Malevilla as a castellum, which is to say that the settlement on the Danube was protected by walls.

In the 12th century the Sava and Danube rivers were the scene of decisive battles between Byzantium and Hungary. The emperors of the Komnenos dynasty undertook several campaigns and the fiercest battles took place at Belgrade and Zemun, which alternately changed hands between the Hungarians and the Byzantines. In 1127 the fortress of Belgrade was used as a source of stone for fortifying Zemun. The emperor Manuel Komnenos took Zemun in 1151 and had its fortifications demolished to rebuild Belgrade. Not much later, in 1165, the same thing happened the other way around. In a brief period of peace, although

Belgrade was held by Byzantium, the fortifications were ordered to be restored in neighbouring Zemun, which became Hungarian (castrum Zemlen) towards the end of the same century.

At the time of the first Ottoman conquests, the fortifications along the Sava and the Danube, both the well-maintained and the neglected, regained importance. In the late 14th and early 15th century, the forts along the southern borders of Hungary were renovated, including Slankamen, Zemun and Kupinik. Fortified Zemun played an important role in the defence of Belgrade in 1440, and in the famously successful defence of Hungary led by Janos Hunyadi against the Ottoman invasion in 1456. The great Christian victory was celebrated with processions and the ringing of church bells across the Christian world. The legendary general Hunyadi succumbed to the plague in Zemun on 11 August the same year. During the Ottoman siege of Belgrade in 1521, Zemun was also attacked. It was defended by the river flotilla units (šajkaši) led by the Skobalić brothers. Overpowered by the stronger enemy forces, the whole Zemun garrison died in battle and it was probably at Gardoš that they put up the last resistance.

Under Ottoman rule, from 1521, the forts on the Danube became redundant and, according to the travel accounts of 1553 and 1557, they stood deserted and decaying. Apart from his description of Zemun, the diplomat Maximilian Brandstetter left an invaluable visual source, which shows that in the early 17th century the fortification on Gardoš was partially damaged, but that three round towers with conical metal roofs were still standing. Evliya Çelebi recorded in 1663 that the citadel "has been steadily decaying", but that it "dominates the Danube".

The description and plan made by Heinrich Ottendorf provide information about Zemun in 1663: there are, standing on an elevated site, the ruins and walls of a deserted old castle, which Ottendorf describes as the remains of a "beautiful and large edifice".

When the Austrian troops entered the burnt-down and deserted Zemun in 1717, the citadel (*das alte Schloss*) was in ruins. It was not rebuilt, but its elevated site was used as a lookout point in times of war. During the Austro-Turkish war of 1788–90, a tall wooden watchtower was erected in the middle of the citadel. In the course of the same century, Zemun, being a border town, had been encircled with ditches, earthworks and palisades, and on the eve of the abovementioned war, with walls in the Lower Town, which also enclosed an establishment of sanitary and economic interest: the *Kontumaz* (quarantine).

In 1896, on the occasion of the Hungarian national jubilee, Hungarian authorities in this border region marked the thousand years since the arrival of the Hungarians in the Panonian Plain and the thousand years of statehood by erecting in the middle of the fortress the so-called Millenary Monument, a tower furnished with national symbols: a coat-of-arms and, at the top, an eagle with stretched wings, facing the Balkans. The tower, designed in the eclectic vein, shows a predominantly Romanesque mixture of historical styles. A small park around the tower was also created. Until 1914 it was a pleasant promenade offering a view of the Lower Town and the *Veliko Ratno Ostrvo* (Great War Island) in the Danube. Damaged at the beginning of the Great War (1914), the Millenary Monument was renovated in the 1930s.

The existing remains of the Zemun fortress are believed to date from the late 14th and early 15th century: an almost square citadel of the so-called Gothic type with a round tower at each corner, orientated in intermediate directions. The walls measuring 32.60 m, 30.15 m, 32 m and 30.89 m in length, and the towers measuring 10 m in diameter on average, survive to a height of two metres. The walls are built of stone rubble faced with bricks laid in lime mortar.

The attractive location above the historic core of Zemun and the Danube add value to the fortress as a unique historic-cultural monument of public interest, a resource that should be restored and presented to the public.

The ruins of the fortress are the oldest surviving structural remains in the historic core of Zemun. The fortress was designated as a cultural monument in 1948 (Decision no. 963/48 of the Institute for the Protection and Scientific Study of Cultural Monuments of the People's Republic of Serbia of 17/6/1948, pursuant to Articles 1, 2, 4, 5 and 6, and the General Law on the Protection of Cultural Monuments and Natural Rarities, Sl. list FNRJ no. 81/II, at the proposal of the Museum of Vojvodina endorsed by the Council of Experts).

Остатци Земунске тврђаве, новембар 2013. Снимио Ђорђе Чубрило
Remains of the Zemun Fortress, November 2013th Photo by Đorđe Čubrilo

Literature

E. Čelebija, Putopis (Sarajevo 1957)

M. Dabižić, "Zemunске utvrde na Gardošu i odnos prema Beogradskoj tvrđavi u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti", in Beogradska tvrđava u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (Belgrade: SANU, 1988)

M. Dabižić, "Zemunsko groblje na bregu Gardošu", Godišnjak grada Beograda XXIII (1976)

M. Dabižić, "Začetak i otvaranje prvih šetališta Zemuna", Godišnjak grada Beograda XXVIII (1981)

B. Jovanović et al., Arheologija I (NMZ 1958)

P. Marković, Zemun od najstariji vremena pa do danas (Zemun 1896)

Ž. Škalamera, Staro jezgro Zemuna I (Belgrade: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, 1966)

Ž. Škalamera, Staro jezgro Zemuna II (Belgrade: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, 1967)

Земунска тврђава, 1936
Zemun Fortress, 1936

Земунска тврђава

Издавач: Завод за заштиту споменика културе града Београда

За издавача: Нела Мићовић, директор

Текст: Александра Дабижић

Лектура: Анђелка Ковачевић

Превод: Марина Адамовић Куленовић

Графички дизајн: Лука Прокић

Фотографија: Снежана Неговановић

Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе града Београда

Тираж: 1000 примерака

Штампа: Графостил, Крагујевац

Београд, 2013. година

Завод за заштиту споменика културе града Београда

Издање је омогућио Град Београд, Градска управа, Секретаријат за културу
и Министарство културе и информисања Републике Србије

СР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

725.96(497.11 Београд)036

ДАБИЖИЋ, Александра, 1961-
Земунска тврђава = Zemun Fortress /
[текст Александра Дабижић ; превод Марина
Адамовић Куленовић ; фотографија Снежана
Неговановић]. - Београд : Завод за заштиту
споменика културе града Београда = Cultural
Heritage Preservation Institute of Belgrade,
2013 (Крагујевац : Графостил). - 10 стр. :
илустр. ; 20 x 20 cm

Кор. насл. - Упоредо срп. текст и енгл.
превод. - Подаци о ауторки преузети из
колофона. - Текст штампан двостручно. -
Тираж 1.000. - Библиографија: стр. 6.

ISBN 978-86-81157-95-4

а) Београд - Земунска тврђава - Водичи
COBISS.SR-ID 204090380

Завод за заштиту споменика културе града Београда
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade